

Ekspropriācijas tiesiskais regulējums Baltijas guberņās

The Legal Regulation of Expropriation in Baltic Provinces

Mag. iur. Elīna Grigore-Bāra

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras lektore, doktorante

E-pasts: Elina.Grigore@lu.lv, tālr. 67034563

Publikācija veltīta ekspropriācijas jeb nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām tiesiskā institūta regulējumam Baltijas guberņās. Rakstā aplūkots gan kopējās Krievijas impērijas tiesībās (Krievijas Civillikumā) ietvertais ekspropriācijas tiesiskais regulējums, gan arī analizētas vietējo tiesību normas un Baltijas guberņām izdotie speciāli normatīvie tiesību akti.

Ņemot vērā to, ka Krievijas privāttiesībām Baltijas guberņās bija subsidiāru tiesību nozīme, nevar izslēgt Krievijas Civillikuma piemērošanu Baltijas novadā. Baltijas vietējo civillikumu kopojums ietvēra nepilnīgu ekspropriācijas regulējumu, līdz ar to šajā gadījumā bija piemērojamas attiecīgās Krievijas Civillikuma normas.

Rakstā autore secina, ka 1860. gada Vidzemes zemnieku likumā noteiktās muižnieka tiesības atsavināt zemi piespiedu kārtā pret atlīdzību neietilpst klasiskajā ekspropriācijas jēdziena izpratnē, un tas drīzāk bija dzimtbūtniecisko attiecību „mantojums”. Savukārt Baltijas guberņām izdots speciālais likums – 1886. gada 10. februārī apstiprinātie „Noteikumi par kārtību, kādā atsavināmi un ieņemami privāti nekustami īpašumi pareizticīgo baznīcu, lūgšanas sapulču, kapu, draudžu un skolu vajadzībām Baltijas guberņās”, domājams, bija viena no Krievijas impērijā 19. gs. beigās īstenotās rusifikācijas politikas izpausmēm.

Atslēgvārdi: Latvijas tiesību vēsture, īpašuma tiesības, ekspropriācija.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	158
1. <i>Ekspropriācijas tiesiskais regulējums</i>	
<i>saskaņā ar kopējām Krievijas impērijas tiesībām</i>	158
2. <i>Ekspropriācijas tiesiskais regulējums Baltijas novada vietējās tiesībās</i>	162
3. <i>Baltijas guberņām izdotie speciālie normatīvie tiesību akti</i>	164
<i>Kopsavilkums</i>	166
<i>Izmantotā literatūra un avoti</i>	167
<i>Atsauces un piezīmes</i>	169
<i>Summary</i>	171

levads

Viens no gadījumiem, kad bez īpašnieka gribas izbeidzas īpašuma tiesības, ir īpašuma atsavināšana likumā paredzētā kārtībā publiskām (valsts un sabiedrības) vajadzībām (*expropriatio*).¹ Ekspropriācijas jēdziens pastāv kā pretstats *propriācijai*, t. i., īpašuma iegūšanai.² Šādā nozīmē ekspropriācijas jēdziens tika lietots 19. gs. tiesību zinātnē.³ Šajā rakstā autore lieto terminu „ekspropriācija” kā apzīmējumu nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanai valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību.

Lai arī atsevišķi ekspropriācijas tiesiskajam institūtam raksturīgi principi pastāvēja jau antīkajā pasaulē un viduslaiku Eiropas pilsētās, kā patstāvīgs tiesību institūts tas izveidojās tikai 19. gadsimtā. Privātīpašuma neaizskaramības principa nostiprināšana konstitucionālā līmenī bija viens no galvenajiem iemesliem nepieciešamībai pēc ekspropriācijas tiesiskā institūta izveides un detalizēta tiesiskā regulējuma izstrādes. Vairs nebija pieļaujama patvaļīga īpašuma atsavināšana, ignorējot un nerespektējot īpašnieka tiesības un intereses. Tāpēc virknē Eiropas valstu tika izveidota tiesiska kārtība, kādā izņēmuma kārtā tomēr bija pieļaujamas atkāpes no privātīpašuma neaizskaramības principa. Šāda ekspropriācijas tiesiskā regulējuma mērķis bija pēc iespējas aizsargāt atsavināmās un atsavinātās lietas īpašnieku intereses, tai pašā laikā atzīstot, ka atsevišķos gadījumos individuālistiskajām privātīpašuma tiesībām ir jāpiekāpjas vispārības vajadzību priekšā.

Rakstā autore analizē tos ekspropriāciju regulējošos normatīvos tiesību aktus, kas izdoti, sākot ar 19. gadsimtu, jo pirms tam Baltijas novada vietējās tiesībās nebija izstrādāts visaptverošs un detalizēts ekspropriācijas tiesiskais regulējums.

1. Ekspropriācijas tiesiskais regulējums saskaņā ar kopējām Krievijas impērijas tiesībām

19. gadsimtā Krievijas impērijā privātīpašuma neaizskaramības princips bija salīdzinoši nesens ievadums tiesību sistēmā. Pats jēdziens „īpašums” (*собственность*) Krievijas tiesībās pirmo reizi tika lietots Katrīnas II valdīšanas laikā. Pirms šī perioda krievu valodā pat nebija kopēja termina, kas apzīmētu īpašuma jēdzienu. Lietas piederība vairumā gadījumu tika apzīmēta atkarībā no tās iegūšanas veida – pirkums, pūrs, mantojums u. tml. 18. gs. Rietumeiropā dominējošās dabisko tiesību koncepcijas ietekmē arī Krievijas tiesībās tiek pārņemta ideja par īpašumu kā svētu un neatsavināmu dabisko tiesību.⁴ Līdz ar to arī Krievijā radās nepieciešamība pēc ekspropriācijas tiesiskā regulējuma izstrādes.

Pirmo reizi atsevišķas tiesību normas, kas regulē īpašuma piespiedu atsavināšanu, bija iekļautas 1814. gada Civillikuma projektā un vēlāk jau 1832. gadā izdotajā Krievijas impērijas likumu kopojumā – Krievijas Civillikumā.⁵ Taču tikai trijos šim institūtam veltītajos paragrāfos (354., 355. un 356. p.) nebija noteikta ne kārtība, kādā ierosināma īpašuma piespiedu atsavināšana, ne pašas atlīdzības noteikšanas un izmaksas kārtība.⁶ Tāpēc jau 1833. gada 7. jūnijā tika izdota pavēle (*ukazs*) „Par atlīdzināšanas noteikumiem privātpersonām par valsts un sabiedriskām vajadzībām atsavināto īpašumu”.⁷ Šajā tiesību aktā ietvertie noteikumi gandrīz pilnībā tika pārņemti otrajā Krievijas Civillikuma izdevumā 1842. gadā.⁸

Saskaņā ar vispārējo kārtību par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu pienācās pilnīga un iepriekšēja atlīdzība (*полное и предварительное вознаграждение*).⁹ Valstij vai sabiedrībai nepieciešamā pasākuma īstenotājs atsavināto īpašumu bija tiesīgs ieņemt tikai pēc galīgā lēmuma par atlīdzības apmēru pieņemšanas. Taču Krievijas Civillikuma 1842. gada redakcijā (488. paragrāfs),¹⁰ kā arī

1857. gada redakcijā (575. paragrāfs)¹¹ tika definēts, ka īpašniekam par ekspropriēto īpašumu pienākas atbilstoša (*приличное*) atlīdzība. Civillikuma 1887. gada un vēlākajās redakcijās¹² tika lietots termins „taisnīga un atbilstoša atlīdzība” (*справедливое и приличное*). Domājams, šāda atlīdzības apmēra formulējuma izvēle saistāma ar vēlmi izveidot pietiekami elastīgu tiesisko regulējumu. Jau 19. gs. otrajā pusē radās nepieciešamība izņēmuma kārtā atsevišķos gadījumos atteikties no iepriekšējās atlīdzības principa par labu tautsaimniecības interesēm.

Saskaņā ar Krievijas Civillikumu¹³ nekustamo īpašuma piespiedu kārtā atsavināt varēja tikai ar augstākās varas – imperatora atsevišķu pavēli (576. p.). Lēmumu projektus imperatoram (caur Valsts padomi) varēja iesniegt attiecīgie ministri un galveno pārvalžu vadītāji.¹⁴ Minētajā lēmuma projektā bija jāpamato, kādu sabiedriski nozīmīgu pasākumu īstenošanai nepieciešams piespiedu kārtā atsavināt konkrēto nekustamo īpašumu.

Krievijas Civillikums neuzlika valsts iestādēm par pienākumu mēģināt panākt labprātīgu vienošanos ar īpašnieku par īpašuma iegūšanu vēl pirms lietas ierosināšanas par ekspropriāciju. Tātad bija iespējama situācija, ka par valsts vēlmi iegūt kādu privātīpašumu īpašnieks uzzināja tikai jau pēc lēmuma pieņemšanas par attiecīgā īpašuma ekspropriāciju. Ja pēc tam īpašnieks tomēr spēja labprātīgi vienoties ar valsts varas pārstāvjiem par atlīdzības apmēru, tad likums paredzēja, ka ir noslēdzams pirkuma līgums (579. p.). Pretējā gadījumā tika turpināta ekspropriācijas procedūra – uzsākta atsavināmā īpašuma aprakstīšana un novērtēšana (*опись и оценка*) (580. p.). Šāda kārtība gan neveicināja racionālu valsts administratīvo resursu izlietojumu, jo bieži vien no ekspropriācijas lietas ierosināšanas varētu izvairīties, īpašniekam iepriekš piedāvājot pārdot valsts vai sabiedriskam labumam nepieciešamo īpašumu. Tā arī Valsts padome (*Государственный совет*)¹⁵ vairākos savos lēmumos norādīja, ka ekspropriācija būtu īstenojama tikai galējos gadījumos, kad nav iespējams citādā veidā īstenot valsts vai sabiedriskajam labumam paredzēto pasākumu.¹⁶ Attiecībā par Valsts padomes lēmumu juridisko dabu jānorāda, ka Valsts padomes lēmumi var tikt uzskatīti par autentiskā tulkojuma rezultātu. Saskaņā ar 1810. gada 1. janvārī izdoto Valsts padomes pamatlikumu III pantu neviens likums, nolikums vai lēmums nevar stāties spēkā bez imperatora apstiprinājuma.¹⁷ Šī norma nosaka Valsts padomes statusa pamatprincipu – pilnīga atkarība no imperatora.¹⁸ Līdz ar to visi Valsts padomes lēmumi tiek pieņemti likumdošanas kārtībā un to spēkā esamība ir atkarīga no likumdevēja, t. i., imperatora. Valsts padomes pieņemtā un imperatora apstiprinātā tiesību akta individuālais raksturs nedod pietiekamu pamatu šādā aktā sniegto interpretāciju uzskatīt par kauzālu, jo tai ir tāds pats spēks kā likumam un tā neattiecas tikai uz vienu konkrētu gadījumu.

Jāpiebilst, ka arī Latvijas Republikas 1923. gada Likumā par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām¹⁹ tika pārņemta šāda nepārdomāta īpašuma atsavināšanas kārtībā. Minētā likuma 3. pants noteica, ka tikai pēc attiecīgā likuma izdošanas, ieinteresētais resors sper nepieciešamos soļus, lai panāktu labprātīgu vienošanos ar nekustamā īpašuma īpašnieku.

Tātad atlīdzības apmērs tika noteikts, vienojoties ar īpašnieku vai arī pamatojoties uz īpašas komisijas lēmumu. Atlīdzība par atsavināto īpašumu bija nosakāma naudā vai, pēc labprātīgas vienošanās, apmaiņā pret citu līdzvērtīgu nekustamo īpašumu (578. p.). Ja atsavināmā īpašuma īpašnieks prasītu tādu cenu, kas atzīta par neatbilstošu patiesajai vērtībai, tad tika veikta īpašuma aprakstīšana un novērtēšana (582. p.).

Aprakstīšanu veica vietējās policijas amatpersona divu trīs liecinieku klātbūtnē Civilprocesa nolikumā noteiktajā kārtībā (581. p.). Savukārt novērtēšanu administratīvā

kārtībā veica īpaša komisija, kas tika izveidota attiecīgajā apriņķī (582. p.). Komisijas sastāvā ietilpa attiecīgā apriņķa muižniecības vadītājs, apriņķa policijas priekšnieks, vietējais miertiesnesis, vietējās zemstes valdes priekšsēdētājs vai loceklis un nodokļu inspektors. Ja atsavinātais īpašums atradās pilsētā, tad zemstes valdes pārstāvja vietā komisijas sastāvā ietilpa pilsētas valdes vai domes pārstāvis. Baltijas guberņās zemstes valdes pārstāvja vietā komisijas sastāvā tika aicināts apriņķa zemnieku iestāžu pārstāvis (pēc analogijas tas varētu būt pagasta valdes priekšsēdētājs vai loceklis).

Taču novērtēšanas komisijas izveidošana un novērtēšanas procesa uzsākšana neizslēdza iespēju vēl arvien noslēgt labprātīgu vienošanos par atlīdzības apmēru. Senāts norādījis, ka arī šajā ekspropriācijas procedūras posmā puses var slēgt labprātīgu vienošanos, jo ekspropriācija, tai skaitā arī novērtēšanas procedūra, ir īstenojama tikai tad, ja nav iespējams panākt labprātīgu vienošanos. Ja labprātīga vienošanās ir panākta, arī jau uzsākta ekspropriācijas procedūra ir jāizbeidz. Savukārt strīdi, kas rodas saistībā arī šādas labprātīgās vienošanās izpildē, ir piekritīgi tiesu instancēm.²⁰

Krievijas Civillikuma 584. paragrāfs noteica, ka novērtējums tiek veikts vai nu pēc īpašuma ienesīguma (*no доходности*), vai pēc vietējām cenām un īpašiem apstākļiem, kuros īpašums atrodas. Tātad likums paredzēja divas metodes, ar kuru palīdzību var noteikt īpašuma cenu. Turklāt likums noteica, ka novērtēšana parasti ir veicama pēc vietējām cenām un īpašajiem apstākļiem, kuros īpašums atrodas, un tikai izņēmuma gadījumā īpašums tiek novērtēts pēc ienesīguma, balstoties uz paša īpašnieka pieprasījumu. Papildus jau minētajiem nosacījumiem novērtēšanas procesā bija jāievēro šādi noteikumi (584. p.):

- 1) par novērtēšanas komisijas sēdes norises laiku iesaistītās puses tika informētas ar pavēstes palīdzību;
- 2) pusēm personīgi vai ar pilnvarota pārstāvja starpniecību bija tiesības kā rakstiski, tā mutiski sniegt novērtēšanas komisijai skaidrojumus;
- 3) pušu neierašanās uz komisijas sēdi neapturēja novērtēšanas gaitu;
- 4) komisijai bija tiesības pieaicināt ekspertus tehnisku jautājumu noskaidrošanai un norīkot vienu vai vairākus locekļus īpašuma apskatei uz vietas un apkārtni ļaužu aptaujāšanai;
- 5) īpašuma novērtēšana pēc ienesīguma tiek veikta pēc īpašnieka pieprasījuma, pamatojoties uz viņa iesniegtajām ziņām un datiem, kuras komisija atzinusi par ticamiem; šajā gadījumā īpašuma cena nosakāma, kapitalizējot ar 5% vidējo tīro ienākumu par pēdējiem 5 gadiem pirms novērtēšanas;
- 6) atsavinot daļu no nekustamā īpašuma, atlīdzības apmērā jāieskaita ne tikai šīs atsavināmās daļas cena, bet arī tā summa, par kādu kritīsies īpašuma atlikušās daļas vērtība pēc piespiedu atsavināšanas (jāatzīmē, ka šis noteikums netika pārņemts Latvijas Republikas likumā);
- 7) novērtējot nekustamo īpašumu, nav vērā ņemams īpašuma vērtības pieaugums, kas ir atkarīgs no tā pasākuma, kuram šo īpašumu atsavina;
- 8) īpašnieks var prasīt īpašuma atsavināšanu pilnā apmērā, ja neatsavinātā zemes daļa kļūst īpašniekam nederīga;
- 9) neatkarīgi no novērtēšanas procesa gaitas tā iestāde, kuras vajadzībā īpašumu atsavina, uz sava rēķina norādītajās vietās ierīko un uztur tiltus, ceļus, aizsprostus, pārbrauktuves u. tml. būves, kuru ierīkošana ir nepieciešama, lai likvidētu zaudējumus un neērtības, kas var rasties, īstenojot pasākumus, kuru dēļ tiek veikta atsavināšana;

Piemēram, Valsts padome savos lēmumos norādījusi – ja pēc dzelzceļa ierīkošanas īpašnieks vairs nevar nokļūt savā laukā, tad pasākuma veicējam jāierīko ceļš. Ja lopiem ir bīstami ganīties dzelzceļa līnijas malā, pasākuma īstenošanai var tikt uzlikts pienākums ierīkot sētu atsavinātajā zemes

gabālā. Turklāt, ja pasākuma veicējs tiek atbrīvots no pienākuma novērst zaudējumus un neērtības, kas ir radītas īpašniekam, tas var ietekmēt īpašniekam pienākošās atlīdzības apmēru.²¹

- 10) par visām savām darbībām komisija sastāda protokolu, kurā tiek norādīts pamatojums novērtēšanas veida izvēlei, kā arī visi tie dati, ar kuriem pamatota īpašuma vērtība un atlīdzības apmērs;
- 11) komisija pieņem lēmumus ar balsu vairākumu; ja balsis sadalās līdzīgi, komisijas priekšsēdētājam ir izšķirošā balss;
- 12) komisijas lēmums tiek nolasīts klātienē iesaistītajām pusēm, bet klāt neesošajiem tiek nosūtīta lēmuma kopija.

Par komisijas lēmumu puses varēja iesniegt iebildumus un piezīmes divu nedēļu laikā pēc lēmuma paziņošanas (585. p.). Komisija izskatīja iebildumus un piezīmes un, ja uzskatīja tos par pamatotiem, varēja veikt pārvērtēšanu. Jebkurā gadījumā komisijai bija jāpamato, kāpēc tā ir nolēmusi veikt pārvērtēšanu vai kāpēc tā ir atstājusi negrozītu sākotnējo novērtējumu (586. p.). Pēc novērtēšanas pabeigšanas, lieta tika iesniegta vietējam gubernatoram, kurš tai pievienoja savu viedokli, un tālāk ekspropriācijas lieta tika nodota attiecīgai ministrijai vai galvenajai pārvaldei (587. p.). Galīgais lēmums par atlīdzības apmēru piekrita cara ieskatam, izņemot tos gadījumus, kad atlīdzības summa nepārsniedza 3 tūkstošus rubļu un īpašnieks vai pasākuma īstenotājs nav cēluši iebildumus pret novērtējumu, tad galīgo lēmumu pieņēma attiecīgais ministrs vai galvenās pārvaldes vadītājs (588. p.).

Krievijā netika pārņemta Francijā, Prūsijā, Saksijā un Beļģijā pastāvējusī kārtība, kas paredzēja strīdus par atlīdzības apmēra noteikšanu risināt tiesā.²² Valsts padome norādījusi, ka Krievijas Civillikumā noteiktā kārtība pilnībā garantē taisnīgu lēmumu pieņemšanu. Taisnīgumu garantē gan ieinteresēto pušu piedalīšanās novērtēšanas procesā, gan vairākas administratīvās institūcijas, kas iesaistītas lēmumu pieņemšanas procesā (sākot no vietējām novērtēšanas komisijām, gubernatora, ministrijām un līdz pat Valsts padomei), kā arī, protams, fakts, ka katrs lēmums stājas spēkā tikai pēc imperatora apstiprinājuma saņemšanas.²³

1860., 1872. gadā ekspropriācijas noteikumi tika papildināti ar sevišķiem noteikumiem, kas attiecās uz tiem īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumiem, kas tika veikti dzelzceļa vajadzībām.

1860. gadā šie noteikumi tika papildināti ar pagaidu noteikumu, ka dzelzceļa sabiedrības ir tiesīgas vēl pirms galīgā lēmuma pieņemšanas ieņemt (*занимать*) tām nepieciešamos īpašumus, iemaksājot novērtēšanas komisijas noteikto atlīdzības summu. 1872. gadā tika papildināti sevišķie dzelzceļam paredzēto privāto īpašumu atsavināšanas noteikumi, nosakot, ka neatliekamajos gadījumos atsavināto īpašumu atļauts ieņemt pat pirms novērtēšanas veikšanas, uzreiz pēc īpašuma aprakstīšanas, iepriekš neiemaksājot atlīdzības summu. Lai arī šie noteikumi sākotnēji tika izdoti uz vienu gadu, to spēkā esamība tika vairākkārt pagarināta.²⁴ Tādējādi tiesiskajā regulējumā izņēmuma kārtā tika paredzēta atkāpe no vispārējā principa, ka īpašniekam pienākas iepriekšēja atlīdzība. Turklāt praksē visbiežāk tika piemērota tieši šī 1872. gadā ieviestā sevišķā īpašuma ieņemšanas kārtība, turklāt tā tika attiecināta ne tikai uz dzelzceļu celtniecību, bet arī uz šoseju, ostu un pat kazarmu būvniecību.²⁵

1887. gada 19. maijā tika pieņemts jauns likums par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām, kas pēc būtības lielā mērā bija visu iepriekš izdoto tiesību aktu apkopojums ar atsevišķiem papildinājumiem. Ekspropriācijas regulējums tika papildināts ar atpakaļpirkuma tiesībām, kuras bijušais īpašnieks varēja izlietot 10 gadu laikā pēc īpašuma atsavināšanas, ja pasākums netika īstenots vai ticis izbeigts. Pavisam jauna bija tikai likuma trešā nodaļa „Par

atlīdzību par īpašumu pagaidu nodošanu lietošanā (ieņemšanu) un par līdzdalības tiesību noteikšanu svešā nekustamā īpašumā”.²⁶

1903. gada 5. maijā imperators apstiprināja Valsts padomes lēmumu „Par grozījumiem spēkā esošajos likumos par īpašumu atsavināšanas valsts vai sabiedrības vajadzībām kārtību un par īpašnieku atlīdzināšanu”.²⁷ Likumu grozījumi paplašināja ministru kompetenci. Galīgo lēmumu par atlīdzības apmēru varēja pieņemt ministrs vai galvenās pārvaldes vadītājs neatkarīgi no atlīdzības summas, ja vien tās izmaksai nebija nepieciešams kredīts un ja īpašnieks un pasākuma īstenotājs necēla iebildumus par komisijas noteikto īpašuma novērtējumu.

2. Ekspropriācijas tiesiskais regulējums Baltijas novada vietējās tiesībās

Krievijas privāttiesībām Baltijas gubernās bija subsidiāru tiesību nozīme, tātad Krievijas impērijas civillikumi Baltijas gubernās bija piemērojami tad, ja vietējās tiesības kādu tiesisku jautājumu neregulēja.²⁸

Aleksandrs Bašmakovs norāda, ka vēl ilgi pirms Baltijas vietējo likumu kopojuma apstiprināšanas ekspropriācija Baltijas gubernās tika regulēta ar Krievijas impērijas kopējām tiesībām – Krievijas Civillikumā ietvertām tiesību normām. Šajā sakarā jāpiebilst, ka Baltijas novadā vislielākā Krievijas kopējo tiesību ietekme pastāvēja tajās tiesību nozarēs, kas reglamentēja valsts pārvaldi un administrāciju, kuras aizsargāja valsts kases intereses, rūpējās par sabiedrības drošību un labklājību, kā arī visbeidzot – krimināltiesībās. Līdz ar to arī ekspropriācijas tiesiskais institūts, kas tiešā veidā ir saistīts ar valsts mērķu un uzdevumu izpildi, tika regulēts ar kopējām, nevis vietējām tiesībām.²⁹

Baltijas vietējo likumu kopojuma 3. daļas³⁰ 868. paragrāfs kā vienu no gadījumiem, kad bez īpašnieka gribas izbeidzas īpašuma tiesības, paredzēja tādu īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām, kas tiek veikta uz īpaša likuma pamata katrā atsevišķā gadījumā. Likums arī noteica, ka pirms atsavināšanas īpašniekam jāsaņem pilna atlīdzība par atsavināto īpašumu. Nekādas citas ekspropriāciju regulējošas tiesību normas Baltijas vietējo civillikumu kopojumā iekļautas nebija. Tātad ekspropriācijas gadījumā bija piemērojamas attiecīgās Krievijas Civillikuma normas, jo Baltijas vietējo civillikumu kopojums ietvēra nepilnīgu ekspropriācijas regulējumu, proti, nebija noteikta kārtība, kādā ekspropriācija būtu veicama.

Salīdzinot Baltijas vietējo civillikumu kopojuma 868. paragrāfu ar Krievijas Civillikuma 575. paragrāfu, vienīgā būtiskā atšķirība attiecās uz atlīdzības definīciju. Krievijas impērijas likumi paredzēja taisnīgu un atbilstošu atlīdzību par īpašuma ekspropriāciju, bet Baltijas vietējie civillikumi noteica pilnu un iepriekšēju atlīdzību. Taču, visticamāk, šāds atšķirīgs regulējums netika veidots apzināti. Tā kā īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumos Baltijas gubernās bija piemērojamas Krievijas impērijas tiesības, domājams, šādām terminoloģiskām nesakritībām starp minētajiem normatīvajiem aktiem netika pievērsta uzmanība. Turklāt, stājoties spēkā 1860. gadā un 1872. gadā pieņemtajiem sevišķajiem ekspropriācijas noteikumiem dzelzceļu vajadzībām, Baltijas vietējo civillikumu kopojuma noteikums par iepriekšēju atlīdzību var tikt uzskatīts par netieši atceltu.³¹ Citādu viedokli gan pauž Vladimirs Bukovskis, norādot, ka Baltijas vietējo civillikumu kopojumā noteiktais pienākums samaksāt atlīdzību pirms īpašuma ieņemšanas netieši tika atcelts tikai 1889. gada 9. jūlijā, kad tika grozīta 868. paragrāfa 1. piezīme.³²

Vietējo civillikumu kopoējuma 868. paragrāfa 1. piezīme (1864. gada redakcijā) noteica, ka īpašuma piespiedu atsavināšanas kārtība noteikta Civilprocesa nolikumā (*Уставъ гражданскаго судопроизводства*), bet minētā paragrāfa 2. piezīme norādīja, ka muižnieku (*помещик*) tiesības veikt no muižas nodalītu zemes gabalu atsavināšanu noteiktas 1860. gada 13. novembra Vidzemes zemnieku likumā (*Положение о крестьянахъ Лифляндской губернии*) (42.–45. p.) un 1856. gada Igaunijas zemnieku likumā (*Положение о крестьянахъ Эстляндской губернии*) (204.–207. p.). 1865. gadā 19. februārī tika apstiprināti Ēzela (*Сāremā*) salas zemnieku zemes ierīcības noteikumi (*Правила о поземельном устройстве крестьянъ острова Эзеля*),³³ kuru 23. paragrāfs visumā atkārtō Vidzemes un Igaunijas zemnieku likumos ietvertos īpašuma piespiedu atsavināšanas noteikumus.

1860. gada 13. novembra Vidzemes zemnieku likuma³⁴ 42. paragrāfs noteica, ka muižnieks vajadzības gadījumos patur neapstrīdamas tiesības atņemt pret atlīdzību tos zemes gabalus, kas uz nomas vai pirkšanas līguma pamata pārgājuši citu personu valdījumā, kā arī muižnieks patur tiesības pievienot zemi, lai izdarītu ūdens nolaišanu, mākslīgu applūdināšanu vai arī ietaisītu sauszemes un ūdens ceļus. Tomēr muižniekam iepriekš bija jāpierāda, ka iecerētā pasākuma izpildīšanai ir vajadzīga zemes atņemšana pret atlīdzību vai arī viņas atdalīšana un turklāt ka tā vajadzīga tieši viņa nodomātā mērā.

Vidzemes zemnieku likuma 43. paragrāfs tālāk noteica, ka šāda atņemšana nedrīkst aizskart zemnieku zemes galvenās un visvajadzīgākās daļas, bet var vienīgi pastāvēt kanālu un ceļu taisīšanā, grāvju rakšanā utt. Jāpiebilst, ka Igaunijas zemnieku likums³⁵ sniedz daudz precīzāku un izsmeļošu uzskaitījumu, kādiem mērķiem ir pieļaujama zemnieku zemes piespiedu atsavināšana.

Igaunijas zemnieku likuma 204. paragrāfs noteica, ka muižnieks patur tiesības pret atlīdzību atsavināt īpašumu šādos gadījumos:

- 1) kanālu un grāvju ierīkošanai, lai
  - a) atjaunotu ūdens padevi,
  - b) veiktu mākslīgo apūdeņošanu vai nosusināšanu,
  - c) izmantotu ūdeni kā dzinējspēku;
- 2) lai ierīkotu akas un ūdenstilpes, kur tas ir nepieciešams;
- 3) lai ierīkotu jaunus ceļus vai paplašinātu jau esošos;
- 4) lai iegūtu granti, kas nepieciešama ceļu labošanai.

Vidzemes zemnieku zemes ekspropriācijas nepieciešamība bija jāpierāda pagasta pārstāvjiem. Strīdu izskatīšana piekrita apriņķa tiesai, bet lēmumu apstiprināja hoftiesa. Savukārt pēc 1889. gada tiesu reformas Civilprocesa nolikums noteica, ka nepieciešamību atsavināt zemnieku zemes pēc muižnieka pieprasījuma, kā arī atsavināmo īpašumu atlīdzības apmēru nosaka apgabaltiesa.³⁶

Ne Vidzemes zemnieku likums, ne arī Civilprocesa nolikums nenoteica, kādā kārtībā ir nosakāma atlīdzība par ekspropriēto īpašumu. Civilprocesa nolikuma³⁷ 358. paragrāfs tikai paredzēja, ka novērtēšanu veic lietpratēji, bet pašu atlīdzības apmēru nosaka tiesa. Tātad šajos gadījumos atšķirībā no vispārējās ekspropriācijas kārtības nebija nepieciešams veidot īpašu novērtēšanas komisiju. Līdzīgi kā citās Eiropas valstīs Vidzemē šajos ekspropriācijas gadījumos lēmumu par atlīdzības apmēru pieņēma tiesa, tādējādi vismaz formāli nodrošinot taisnīgāku un objektīvāku lēmuma pieņemšanu.

Taču Vidzemes zemnieku likumā un Igaunijas zemnieku likumā paredzētās muižnieka tiesības atsavināt zemi piespiedu kārtā pret atlīdzību neietilpst klasiskajā ekspropriācijas jēdziena izpratnē. Būtiskā atšķirība ir tā, ka īpašums netiek

atsavināts valsts vai sabiedrības vajadzībām – tātad ekspropriācija netiek veikta vispārējā labuma vārdā. Turklāt nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas subjekts nebija valsts varas pārstāvis, bet gan privātpersona – muižnieks. Atsavinātā zeme nekļuva par valsts īpašumu, bet gan pārgāja citas privātpersonas īpašumā. Tātad zemnieku likumos ietvertais īpašuma piespiedu atsavināšanas regulējums drīzāk bija dzimtbūtniecisko attiecību „mantojums”, nevis viens no ekspropriācijas gadījumiem.

Turklāt šādas muižnieku tiesības „ekspropriēt” nepieciešamo nekustamo īpašumu bija ietvertas jau 1849. gada 9. jūlija Vidzemes zemnieku pagaidu likumā (58.–61. p.),³⁸ kā arī 1845. gada 23. janvāra „77 pantu” papildinājumos 1819. gada Vidzemes zemnieku likumam (56. p.). Komentējot „77 pantu” 56. paragrāfa saturu, Frīdrihs Georgs fon Bunge norādīja, ka tā nav uzskatāma par ekspropriāciju, jo šajā gadījumā atsavināšana netiek veikta valsts vai sabiedrības, bet gan tikai privātu interešu vārdā.³⁹

Tā kā Vidzemes zemnieku likumā ietvertais īpašuma piespiedu atsavināšanas regulējums attiecās tikai uz zemnieku zemes atsavināšanu, visos pārējos gadījumos nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām Baltijas guberņās bija veicama, pamatojoties uz kopējām Krievijas impērijas tiesībām.

Lai likvidētu jebkādas juridiskas diskusijas par šo tēmu, 1889. gada 9. jūlijā Baltijas vietējo civillikumu kopojuma 868. panta 1. piezīme tika izteikta jaunā redakcijā.⁴⁰ Turpmāk likums paredzēja, ka Baltijas guberņās atlīdzība par īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām nosakāma, pamatojoties uz Krievijas impērijas kopējo noteikumu pamata, izņemot tos gadījumos, kad Vidzemes, Igaunijas vai Kurzemes guberņām īpaši paredzētajos likumdošanas aktos ir noteikts citādi.

3. Baltijas guberņām izdotie speciālie normatīvie tiesību akti

Bez 1856. gada Igaunijas zemnieku likumos, 1860. gada Vidzemes zemnieku likumos un 1865. gada 19. februāra Ēzela (*Saaremaa*) salas zemnieku zemes ierīcības noteikumos paredzētās nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas kārtības Baltijas guberņās spēkā bija arī speciāls normatīvais akts – „Noteikumi par kārtību, kādā atsavināmi un ieņemami privāti nekustami īpašumi pareizticīgo baznīcu, lūgšanas sapulču, kapu, draudžu un skolu vajadzībām Baltijas guberņās”, kurus Aleksandrs III apstiprināja 1886. gada 10. februārī.⁴¹

Domājams, ka šis normatīvais akts bija viena no Krievijas impērijā 19. gs. beigās īstenotās rusifikācijas politikas izpausmēm, jo šāda piespiedu atsavināšana tika pieļauta tikai pareizticīgo konfesijas baznīcu, draudžu un skolu vajadzībām. Par to liecina Valsts padomes viedoklis par pasākumiem, kas nepieciešami pareizticīgo baznīcu, lūgšanas sapulču un skolu nodrošināšanai ar atbilstošām telpām, kā arī par zemes gabalu piešķiršanu pareizticīgo kapu ierīkošanai.⁴² Valsts padomes lietā norādīts, ka Kurzemes un Igaunijas guberņās vērojama latviešu un igauņu tautības iedzīvotāju vēlme pāriet pareizticībā. Taču, kā savā atskaitē imperatoram par 1883. gadu norādījis Igaunijas gubernators, vietējās muižniecības un luterāņu garīdzniecības attieksme pret šādu tendenci bija naidīga. Šāda nepatika sevišķi asi izpaudās attiecībā uz jaunu pareizticīgo skolu ierīkošanu – skolas un to skolotāji tikuši izlikti no telpām, tiem nomniekiem, kas savas mājas nodeva skolu vajadzībām, tikuši atņemti iznomātie zemes gabali, kā arī muižnieki bieži vien kategoriski atteikušies uzsākt jebkādas pārrunas par zemes pārdošanu skolu ierīkošanai. Tādas pašas grūtības bijušas, meklējot pagaidu telpas jaunu pareizticīgo draudžu un

lūgšanas sapulču vajadzībām, kā arī mēģinot iegādāties zemes gabalus pareizticīgo dievnamu, draudzes namu un kapu ierīkošanai. Imperators pēc šādas informācijas saņemšanas uzdevis veikt nekavējošus pasākumus „nenormālā stāvokļa” novēršanai. Izpildot cara pavēli, iekšlietu ministrs sastādīja iepriekšminēto noteikumu projektu ar mērķi nodrošināt pareizticīgajiem iedzīvotājiem reliģiskajām vajadzībām nepieciešamās telpas un zemes gabalus.⁴³ Jau kopš Nikolaja I valdīšanas laika Krievijas valstiskuma ideoloģijas pamatā tika likta triāde „pareizticība, patvaldība un tautiskums”. Valdība veicināja dažādas „krievu gara” izpausmes, kas nozīmēja Katrīnas II un Aleksandra I īstenotās nacionālās un konfesionālās iecietības tradīcijas laušanu impērijā.⁴⁴

Pareizticīgās konfesijas īpašo nozīmi šajā sakarā apliecina arī 1832. gada 28. decembrī apstiprinātais Evaņģēliski luteriskās baznīcas nolikums,⁴⁵ kurā nebija paredzēta iespēja izmantot piespiedu atsavināšanu vajadzīgo nekustamo īpašumu iegūšanai. Minētā nolikuma 301. paragrāfa 22. punkts noteica, ka konsistorijas iesniedz Iekšlietu ministrijai ierosinājumus par jaunu baznīcu celšanu, jaunu draudžu izveidošanu un atļaujas saņemšanu labprātīgu ziedojumu vākšanai šiem mērķiem. Nolikuma 461. paragrāfs paredzēja, ka nevienu nekustamo īpašumu evaņģēliski luteriskā baznīca nevar iegūt vai atsavināt bez imperatora piekrišanas.

1886. gadā apstiprinātie noteikumi paredzēja, ka pareizticīgās baznīcas, lūgšanas sapulces, kapi, draudzes un skolas jau esošajās un no jauna nodibinātajās draudzēs Baltijas guberņās tiek nodrošinātas ar tām nepieciešamajiem zemes gabaliem un telpām. Ja netika panākta vienošanās ar nekustamā īpašuma īpašnieku par zemes labprātīgu nodošanu pareizticīgo dievnama būvēšanai, kapu ierīkošanai vai pareizticīgo draudžu un lūgšanas sapulču nodrošināšanai ar pastāvīgām telpām, vietējai eparhijas vadībai bija tiesības ierosināt lietu par minētajiem mērķiem nepieciešamā nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu. Tādas pašas tiesības bija piešķirtas Baltijas guberņu padomei tautas lauku pareizticīgo mācības iestāžu lietās (*совету по деламъ православныхъ сельскихъ народныхъ училищъ въ Прибалтійскихъ губерняхъ*) attiecībā uz nekustamā īpašuma iegūšanu pareizticīgo draudžu skolām.

Šie noteikumi paredzēja racionālāku īpašuma atsavināšanas procesu salīdzinājumā ar vispārējo kārtību. Proti, vispirms bija jāmēģina panākt labprātīga vienošanās ar īpašnieku, un tikai neveiksmes gadījumā vietējā eparhija varēja ierosināt lietu par nepieciešamā īpašuma piespiedu atsavināšanu.

Noteikumu ceturtais paragrāfs noteica ekspropriējamā īpašuma maksimālo apmēru – katrai baznīcai vai katrai lūgšanu sapulcei kopā ar draudzes telpām pienākas ne vairāk kā divas ar pusi desetīnas (2,73 ha), katrai skolai – ne vairāk kā viena ar pusi desetīna (1,63 ha), bet katriem kapiem – ne vairāk kā viena desetīna (1,0925 ha) zemes. Tādējādi tika izveidots papildu mehānisms privātpašuma aizsardzībai no nevajadzīgiem aizskārumiem. Šāda regulējuma izveidei gan ir arī politisks pamatojums. Kā uzsvērusi Valsts padome, šāda kārtība dotu mazāk iemeslu vietējai muižniecībai sūdzēties par tiesību ierobežošanu.⁴⁶

Īpašumu ekspropriācijā, pamatojoties uz šo normatīvo aktu, parasti bija piemērojama kapitalizācijas metode, t. i., cena bija nosakāma pēc īpašuma ienesīguma. Un tikai tad, ja ienākumus no īpašuma precīzi nevarēja noteikt vai arī kādu citu īpašu apstākļu dēļ tas nevarēja kalpot par taisnīgu īpašuma patiesās cenas pamatojumu, atlidzība bija nosakāma, vadoties pēc vidējās īpašuma pārdošanas cenas tajā apkārtnē, kurā tiek veikta atsavināšana. Tātad šis normatīvais akts paredzēja atkāpi no vispārīgās ekspropriācijas kārtības, kas noteica, ka novērtēšana parasti ir veicama

pēc vietējām cenām un īpašajiem apstākļiem, kuros īpašums atrodas, un tikai izņēmuma gadījumā, balstoties uz paša īpašnieka pieprasījumu, īpašums tiek novērtēts pēc tā ienesīguma.

Lēmumu par konkrēta īpašuma piemērotību iecerētā pasākuma īstenošanai pieņēma eparhālās vadības vai attiecīgās padomes īpaši pilnvarots pārstāvis. Par izvēlēto īpašumu tika paziņots vietējai pagasttiesai, kas, savukārt, to darīja zināmu īpašniekam trīs dienu laikā. Īpašniekam tika noteikts divu nedēļu termiņš, lai sniegtu atsaukumi par cenu, ko viņš vēlētos saņemt, kā arī lai sniegtu jebkādu citu paskaidrojumu vai celtu iebildumus par savu īpašuma tiesību ierobežošanu. Ja ar īpašnieku nevarēja vienoties, tad ar gubernatora atļauju tika izveidota novērtēšanas komisija. Galīgo lēmumu par zemes gabala piemērotību ekspropriācijas mērķim pieņēma gubernators, ņemot vērā novērtēšanas komisijas slēdzienu. Tātad šajā aspektā noteikumi paredzēja atkāpi no vispārējās ekspropriācijas kārtības, jo administratīvā vara – gubernators – tika pilnvarots veikt piespiedu atsavināšanu un pieņemt lēmumu par nepieciešamo zemes gabalu. Valsts padome šādu atkāpi pamato ar pareizticīgo iedzīvotāju būtiskām interesēm, jo imperatora apstiprinājuma saņemšana katrā atsevišķā ekspropriācijas gadījumā (kā to paredzēja Krievijas Civillikums) ievērojami palēninātu dievnamu un izglītības iestāžu būvniecību.⁴⁷ Savukārt jautājums par atlīdzības apmēru tika izlemts vispārējā kārtībā – lēmumu pieņēma attiecīgais ministrs, galvenās pārvaldes vadītājs vai imperators. Praksē gan līdz pat 1898. gadam nevienā ekspropriācijas gadījumā nebija nepieciešams imperatora apstiprinājums, ņemot vērā pienākošās atlīdzības apmēru, kas nebija pārsniedzis trīs tūkstošus rubļu.

Attiecībā uz Baltijas guberņām laika posmā no 1887. gada līdz 1898. gadam minētie noteikumi tika piemēroti 13 ekspropriācijas gadījumos, kas salīdzinājumā ar Iekšējās guberņām ir ievērojams radītājs. Tajā pašā laika posmā Centrālās Garīgo lietu pārvaldes lietvedībā bijušas tikai četras lietas par īpašumu piespiedu atsavināšanu pareizticīgo dievnamu un draudžu namu celtniecībai citās Krievijas guberņās (šajos gadījumos tika piemērotas Krievijas Civillikuma normas).⁴⁸

Šāds partikulārs nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas regulējums saglabājās līdz pat 1923. gadam, kad tika pieņemts LR „Likums par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām”,⁴⁹ un līdz ar to tika atceltas attiecīgās Krievijas Civillikuma normas un Vietējo likumu kopojuma III daļas 868. panta 1. piezīme.

Kopsavilkums

1. Līdz ar privātpašuma neaizskaramības principa nostiprināšanos ekspropriācija (nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedrības vajadzībām) 19. gadsimtā izveidojās kā patstāvīgs tiesību institūts.
2. Baltijas vietējo civillikumu kopojums ietvēra nepilnīgu ekspropriācijas regulējumu, proti, nebija noteikta kārtība, kādā ekspropriācija būtu veicama. Līdz ar to ekspropriācijas tiesiskā institūta regulējums, kas bija ietverts Krievijas Civillikumā, bija piemērojams arī Baltijas guberņās.
3. Vidzemē vēl bez Krievijas impērijas kopējā ekspropriācijas tiesiskā regulējuma spēkā bija īpaši noteikumi, kas paredzēja muižnieku tiesības veikt no muižas nodalītu zemes gabalu atsavināšanu. Šādas muižnieku tiesības bija noteiktas 1860. gada 13. novembra Vidzemes zemnieku likumā (42.–45. p.). Taču Vidzemes zemnieku likumā paredzētās muižnieka tiesības atsavināt zemi piespiedu kārtā pret atlīdzību neietilpst klasiskajā ekspropriācijas jēdziena izpratnē un

drīzāk bija dzimtbūtniecisko attiecību „mantojums”. Atbilstoši Vidzemes zemnieku likumam īpašums netika atsavināts valsts vai sabiedrības vajadzībām – tārad ekspropriācija netika veikta vispārējā labuma vārdā. Turklāt nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas subjekts nebija valsts varas pārstāvis, bet gan privātpersona – muižnieks. Tāpat atsavinātā zeme nekļuva par valsts īpašumu, bet gan pārgāja citas privātpersonas īpašumā.

4. Baltijas guberņām tika izdots speciāls likums – 1886. gada 10. februārī apstiprinātie „Noteikumi par kārtību, kādā atsavināmi un ieņemami privāti nekustami īpašumi pareizticīgo baznīcu, lūgšanas sapulču, kapu, draudžu un skolu vajadzībām Baltijas guberņās”. Domājams, ka šis normatīvais akts bija viena no Krievijas impērijā 19. gs. beigās īstenotās rusifikācijas politikas izpausmēm, jo šāda piespiedu atsavināšana tika pieļauta tikai vienas konfesijas – pareizticīgo baznīcu, draudžu un skolu vajadzībām. Taču šajā normatīvajā aktā atsevišķos aspektos bija paredzēta lielāka īpašuma neaizskaramības principa respektēšana. Piemēram, bija noteikts ekspropriējamā īpašuma maksimālais apmērs.

Izmantotā literatūra un avoti

Literatūra

1. *Adolphi, H.* Über das Rechtsinstitut der Zwangsenteignung. *Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Vierter Jahrgang. Heft 3. Dorpat : Verlag von K. Mattiesen, 1873.
2. *Lazdiņš, J.* Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.). Rīga : Biznesa augstskola Turība, 2000.
3. *Lazdiņš, J.* 1918. gada 18. novembrī dibinātās Latvijas Republikas privāttiesību avotu identificēšanas problēmas un ar to saistītā tiesu prakse. *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, Nr. 3(71), 2008.
4. *Sinaiskis, V.* Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga : [b. i.], 1995.
5. *Gierke, O.* Deutsches Privatrecht. Zweiter Band. Sachenrecht. Leipzig : Verlag von Duncker&Humboldt, 1905.
6. *Hübner, R.* Grundzüge des Deutschen Privatrechts. Leipzig : A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung Nachf. (Georg Böhme), 1908.
7. *Rohland, W.* Zur Theorie und Praxis des Deutschen Enteignungsrechts. Leipzig : Verlag von E. Bidder, 1875.
8. *von Bunge, F. G.* Das liv- und estländische Privatrecht. Zweite sehr vermehrte und verbesserte Auflage. Erster Theil, die Einleitung, das Personen-, Sachen- und Forderungenrecht enthaltend. Reval : Verlag von Franz Kluge, 1847.
9. *Башмаков, А. А.* Основные начала ипотечного права. Ливава : Издание Лито-Типографии М. Петерсона, 1891.
10. *Венецианов, М.* Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань : Типография Императорского Университета, 1891.
11. *Владимирский-Буданов, М. Ф.* Обзор истории русского права. Москва : Издательский дом «Территория Будущего», 2005.
12. *Градовский, А.* Начала русского государственного права. Том II. Органы управления. С.-Петербург: Типография М. Стасюлевича, 1876.
13. Краткий обзор иностранных законодательств по вопросу об отчуждении. В. в.: b. i., b. g.
14. *Милов, Л. В., Цимбаев, Н. И.* История России XVIII–XIX веков. Под редакцией академика РАН Л. В. Милова. Москва : Эксмо, 2008.
15. Российское законодательство X–XX веков. Том 6. Законодательство первой половины века XIX. Ответственный редактор доктор юридических наук, профессор О. Н. Чистяков. Москва : Юридическая литература, 1988.
16. *Салов, В. В.* Отчуждение недвижимой собственности для государственной или общественной пользы. С.-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1902.
17. *Шершеневич, Г. Ф.* Учебник русского гражданского права. Восьмое издание. С.-Петербург : Издание Бр. Башмаковых, 1910.

Uzziņu literatūra

1. Всемирная история государства и права : Энциклопедический словарь. Под ред. А. В. Крутских. Москва : ИНФРА-М, 2001.

Normatīvie tiesību akti

1. Likumu un MK noteikumu krājums, 8. burtnīca, 02.06.1923.
2. Vidzemes zemnieku likumi. Pēc 1860. gada 13. novembrī Visaugstāki apstiprinātiem likumiem un tiem likumu nosacījumiem un noteikumiem, kuri vēl izdoti kā viņu pārgrozījumi un papildinājumi, Vidzemes gubernatora ģenerālmajora V. D. Šurovcova uzdevumā sastādījis Vidzemes gubernātas zemnieku lietu komisijas pastāvīgais loceklis īstens valsts padomnieks E. V. Jakobi. Tulkojis I. Dre, cand. jur. Rīga: [b.i.], 1899.
3. Полн. собр. зак., т. VI, № 3507.
4. Полн. собр. зак., т. VII, № 4470.
5. Полн. собр. зак., т. VII, № 5870.
6. Полн. собр. зак., т. VIII, № 6249.
7. Полн. собр. зак., т. IX, № 6188.
8. Полн. собр. зак., т. XXIII, № 22905.
9. Полн. собр. зак., т. XXIV, № 23385.
10. Полн. собр. зак., т. XXXI, № 24064.
11. Полн. собр. зак., т. XXXI, № 24686.
12. Полн. собр. зак., т. XXXI, № 30693.
13. Полн. собр. зак., т. XXXV, № 36312.
14. Полн. собр. зак., т. XL, № 41820.
15. Полный сводъ законовъ Российской империи. Все 16 томовъ со всеми относящимся къ нимъ Продолжениями и съ дополнительными узаконениями по 1 Ноября 1910 года. Книга 2. Томы IX–XVI. С.-Петербургъ : Издание юридического книжного магазина И. И. Зубкова подъ фирмою «Законоведение», 1911.
16. Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ. Издание 1864 года, со включениемъ статей по Продолжению 1890 года. С.-Петербургъ : Издание Кодификационного отдела при Государственномъ Совете, [b.g.].
17. Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ с продолжением 1912–1914 г. г. и с разъяснениями. Том I. Составил член Рижскаго Окружнаго Суда В. Буковский. Рига: Типография Г. Гемпель и Ко, 1914.
18. Сводъ действующихъ постановлений объ отчуждении недвижимыхъ имуществъ на государственную или общественную надобность и о вознаграждении владельцевъ этихъ имуществъ, съ изложениемъ руководящихъ суждений Государственного Совета. Издание Государственной Канцелярии. С.-Петербургъ : Государственная типография, 1905.
19. Сводъ действующихъ въ Прибалтийскихъ губернияхъ законоположений о гражданскомъ судопроизводстве съ алфавитнымъ указателемъ на русскомъ и немецкомъ языкахъ. Издание неофициальное. Рига : Издание Н.Киммеля, 1890.
20. Сводъ местныхъ узаконений губерний Остзейскихъ. Часть Третья. Законы гражданские. Санктпетербургъ : Въ Типографии Втораго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864.
21. Сводъ законовъ Российской империи, повелениемъ Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Законы Гражданские и Межевые. Часть первая. Санктпетербургъ : Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1832.
22. Сводъ законовъ Российской империи, повелениемъ Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Законы Гражданские и Межевые. Издание 1842 года. Часть первая и вторая. Санктпетербургъ : В Типографии Втораго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1842.
23. Сводъ законовъ Российской империи. Издание 1857 года. Том десятый. Часть I. Законы Гражданские. Санктпетербургъ : В Типографии Втораго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1857.
24. Сводъ законовъ Российской империи. Издание 1887 года. Том десятый. Часть I. Законы Гражданские. Санктпетербургъ : В Типографии Втораго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1887.

Judikatūra

1. Дело общества Закавказкой ж. д., № 51, 1888. г. *Гражданская практика Кассационнаго Сената за 1885–1892 годы*. С.-Петербургъ : Типография Правительствующаго Сената, 1892.

Dokumenti

1. Мнение Гос. Сов., Выс. утв. 10 Февраля 1886 г. «О мерах обеспечению православных церквей, причтов и школ Прибалтийских губерний соответственными помещениями и об отводе земельных участков под православныя кладбища». *Отчет по Государственному совету за 1886 год*. Санктпетербург : б.и., 1888.
2. Отзыв Министру Путей Сообщения. Ведомство православнаго исповедания. По части юрисконсульта при обер-прокуроре святейшаго синода. Июня 17 дня 1898 года. № 138. В.в.: б.и., б.г.
3. Представление Министерство Путей сообщения 1903 г. По проекту новых правил о вознаграждении: а) За принудительное отчуждение недвижимых имуществ, временное занятие их и установление права участия в пользование ими. б) За убытки, причиненные при изысканиях. В.в.: б.и., 1903.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Сводъ местныхъ узаконений губерний Остзейскихъ. Часть Третья. Законы гражданские. Санктпетербург : Въ Типографии Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864.
- ² *Sināiskis, V.* Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga : [b.i.], 1995, 53. lpp.; Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ с продолжениемъ 1912–1914 г.г. и с разъяснениями. Том I. Составил членъ Рижскаго Окружнаго Суда В. Буковский. Рига : Типография Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 367, 368.
- ³ Skat.: *Rohland, W.* Zur Theorie und Praxis des Deutschen Enteignungsrechts. Leipzig : Verlag von E. Bidder, 1875, S. 1–3.; *Gierke, O.* Deutsches Privatrecht. Zweiter Band. Sachenrecht. Leipzig : Verlag von Duncker&Humboldt, 1905, S. 464, 465; *Hübner, R.* Grundzüge des Deutschen Privatrechts. Leipzig : A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung Nachf. (Georg Böhme), 1908, S. 251; Шершеневич, Г.Ф. Учебникъ русскаго гражданскаго права. Восьмое издание. С.-Петербург : Издание Бр. Башмаковыхъ, 1910, с. 310.
- ⁴ *Владимирский-Буданов, М. Ф.* Обзор истории русскаго права. Москва : Издательский дом «Территория Будущего», 2005, с. 677, 678; Шершеневич, Г.Ф. Учебникъ русскаго гражданскаго права. Восьмое издание .., с. 258.
- ⁵ *Венецианов, М.* Экспроприация с точки зрения гражданскаго права. Казань : Типография Императорскаго Университета, 1891, с. 28.
- ⁶ Сводъ законовъ Россійской имперіи, повелениемъ Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Законы Гражданские и Межевые. Часть первая. Санктпетербург : Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1832, с. 83, 84.
- ⁷ Полн. собр. зак., т. VIII, № 6249.
- ⁸ *Венецианов, М.* Экспроприация с точки зрения гражданскаго права .., с. 28.
- ⁹ Turpat, 29. lpp.
- ¹⁰ Сводъ законовъ Россійской имперіи, повелениемъ Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Законы Гражданские и Межевые. Издание 1842 года. Часть первая и вторая. Санктпетербург : В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1842, с. 86.
- ¹¹ Сводъ законовъ Россійской имперіи. Издание 1857 года. Том десятый. Часть I. Законы Гражданские. Санктпетербург : В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1857, с. 111.
- ¹² Сводъ законовъ Россійской имперіи. Издание 1887 года. Том десятый. Часть I. Законы Гражданские. Санктпетербург : В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1887, с. 89.; Полный сводъ законовъ Россійской имперіи. Все 16 томовъ со всеми относящимся къ нимъ Продолжениями и съ дополнительными узаконениями по 1 Ноября 1910 года. Книга 2. Томы IX–XVI. С.-Петербургъ : Издание юридическаго книжнаго магазина И. И. Зубкова подъ фирмою «Законоведение», 1911, с. 828.
- ¹³ Сводъ законовъ Россійской имперіи. Издание 1887 года. Том десятый. Часть I. Законы Гражданские. Санктпетербург : В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1887, с. 89–96.
- ¹⁴ Galvenās pārvaldes savā kompetencē un tiesībās tika pielīdzinātas ministrijām un veidoja vienotu centralizētu valsts administrāciju. Skat.: Градовский, А. Начала русскаго государственнаго права. Том II. Органы управления. С.-Петербург : Типография М. Стасюлевича, 1876, § 127; См.: «Общее учреждение министерствъ», Полн. собр. зак., т. XXXI, № 24686.

- ¹⁵ Valsts padome tika izveidota 1810. gadā un darbojās kā imperatora padomdevēj institūcija. Padomes priekšsēdētājs bija pats imperators vai viņa iecelta persona no padomes locekļu vidus. Valsts padome bija iedalīta četros departamentos, kā arī pie tās darbojās valsts kanceleja. Lietas tika izskatītas atsevišķos departamentos vai kopsapulcē, lēmumu pieņemot ar balsu vairākumu. Kopsapulces lēmumus apstiprināja imperators. Valsts padomes kompetencē ietilpa gan likumprojektu izskatīšana, gan citu imperatoram piekritīgu lēmumu projektu apspriešana pirms to iesniegšanas imperatoram galīgā lēmuma pieņemšanai. Tai skaitā Valsts padomes kompetencē bija apspriest likumprojektus par nekustamā īpašuma ekspropriāciju un atlīdzības apmēra noteikšanu. Skat.: Всемирная история государства и права: Энциклопедический словарь. Под ред. А. В. Крутских. Москва : ИНФРА-М, 2001., с. 93, 94. Skat. arī: Градовский, А. Начала русского государственного права. Том II. Органы управления. С.-Петербург : Типография М. Стасюлевича, 1876, § 32–44.
- ¹⁶ Сводъ действующихъ постановленийъ объ отчуждении недвижимыхъ имуществъ на государственную или общественную надобность и о вознаграждении владельцевъ этихъ имуществъ, съ изложениемъ руководящихъ суждений Государственного Совета. Издание Государственной Канцелярии. С.-Петербург : Государственная типография, 1905, с. 3.
- ¹⁷ Полн. собр. зак., т. XXXI, № 24064.
- ¹⁸ Российское законодательство X–XX веков. Том 6. Законодательство первой половины века XIX. Ответственный редактор доктор юридических наук, профессор О. Н. Чистяков. Москва : Юридическая литература, 1988, с. 82.
- ¹⁹ Likumu un MK noteikumu krājums, 8. burtnīca, 02.06.1923.
- ²⁰ Дело общества Закавказкой ж. д., № 51, 1888. г. Гражданская практика Кассационного Сената за 1885–1892 годы. С.-Петербург : Типография Правительствующаго Сената, 1892, с. 24, 417–420.
- ²¹ Сводъ действующихъ постановленийъ объ отчуждении недвижимыхъ имуществъ на государственную или общественную надобность и о вознаграждении владельцевъ этихъ имуществъ, съ изложениемъ руководящихъ суждений Государственного Совета. Издание Государственной Канцелярии ..., с. 16.
- ²² Краткий обзор иностранных законодательств по вопросу об отчуждении. В.в.: b.i., b.g., с. 28, 29.
- ²³ Представление Министерство Путей сообщения 1903 г. По проекту новых правил о вознаграждении: а) За принудительное отчуждение недвижимых имуществ, временное занятие их и установление права участия в пользаание ими. б) За убытки, причиненные при изысканиях. В.в.: b.i., 1903, с. 2.
- ²⁴ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права ..., с. 29.
- ²⁵ Салов, В. В. Отчуждение недвижимой собственности для государственной или общественной пользы. С.-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1902, с. 39, 40.
- ²⁶ Полн. собр. зак., т. VII, № 4470.
- ²⁷ Полн. собр. зак., т. XXIII, № 22905.
- ²⁸ Lazdiņš, J. 1918. gada 18. novembrī dibinātās Latvijas Republikas privāttiesību avotu identificēšanas problēmas un ar to saistītā tiesu prakse. *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*. Nr. 3(71), 2008, 20. lpp.; Adolphi, H. Über das Rechtsinstitut der Zwangsenteignung. *Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Vierter Jahrgang. Heft 3. Dorpat : Verlag von K. Mattiesen, 1873, S. 121.
- ²⁹ Башмаков, А. А. Основныя начала ипотечнаго права. Либава : Издание Лито-Типографии М. Петерсона, 1891, с. 103, 104.
- ³⁰ Сводъ местныхъ узаконений губерний Остзейскихъ. Часть Третья. Законы гражданские. Санктпетербург : Въ Типографии Втораго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864; Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ. Издание 1864 года, со включениемъ статей по Продолжению 1890 года. С.-Петербургъ : Издание Кодификационнаго отдела при Государственномъ Совете, [b.g.].
- ³¹ Башмаков, А. А. Основныя начала ипотечнаго права ..., с. 104.
- ³² Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ с продолжением 1912–1914 г.г. и с разъяснениями. Том I ..., с. 368.
- ³³ Полн. собр. зак., т. XL, № 41820.
- ³⁴ Полн. собр. зак., т. XXXV, № 36312; Vidzemes zemnieku likumi. Pēc 1860. gada 13. novembrī Visaugstākai apstiprinātiem likumiem un tiem likumu nosacījumiem un noteikumiem, kuri vēl izdoti kā viņu pārgrozījumi un papildinājumi, Vidzemes gubernatora ģenerālmajora V. D. Šurovcova uzdevumā sastādījis Vidzemes guberņas zemnieku lietu komisijas pastāvīgais loceklis istens valsts padomnieks E. V. Jakobi. Tulkojis I. Dre, cand. jur. Rīga : [b.i.], 1899.
- ³⁵ Полн. собр. зак., т. XXXI, № 30693.
- ³⁶ Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.). Rīga : Biznesa augstskola Turība, 2000, 209. lpp.

- ³⁷ Сводъ действующихъ въ Прибалтійскихъ губерняхъ законоположений о гражданскомъ судопроизводствѣ съ алфавитнымъ указателемъ на русскомъ и немецкомъ языкахъ. Издание неофициальное. Рига : Издание Н. Киммеля, 1890.
- ³⁸ Полн. собр. зак., т. XXIV, № 23385.
- ³⁹ von Bunge, F. G. Das liv- un estländische Privatrecht. Zweite sehr vermehrte und verbesserte Auflage. Erster Theil, die Einleitung, das Personen-, Sachen- und Forderungenrecht enthaltend. Reval : Verlag von Franz Kluge, 1847, S. 203.
- ⁴⁰ Полн. собр. зак., т. IX, № 6188.
- ⁴¹ Полн. собр. зак., т. VI, № 3507.
- ⁴² Мнение Гос. Сов., Выс. утв. 10 Февраля 1886 г. «О мерахъ обезпечению православныхъ церквей, причтовъ и школъ Прибалтійскихъ губерній соответственными помещениями и об отводе земельныхъ участковъ подъ православныя кладбища». *Отчет по Государственному совету за 1886 год.* Санктпетербург : b.i., 1888, с. 113–128.
- ⁴³ Turpat, 114., 115. lpp.
- ⁴⁴ Милов, Л. В., Цимбаев, Н. И. История России XVIII–XIX веков. Под редакцией академика РАН Л. В. Милова. Москва : Эксмо, 2008, с. 710.
- ⁴⁵ Полн. собр. зак., т. VII, № 5870.
- ⁴⁶ Мнение Гос. Сов., Выс. утв. 10 Февраля 1886 г. «О мерахъ обезпечению православныхъ церквей, причтовъ и школъ Прибалтійскихъ губерній соответственными помещениями и об отводе земельныхъ участковъ подъ православныя кладбища» ..., с. 115.
- ⁴⁷ Turpat, 118. lpp.
- ⁴⁸ Отзывъ Министру Путей Сообщения. Ведомство православнаго исповедания. По части юрисконсульта при обер-прокуроре святейшаго синода. Июня 17 дня 1898 года. № 138. В.в.: b.i., b.g., с. 2.
- ⁴⁹ Likumu un MK noteikumu krājums, 8. burtnīca, 02.06.1923.

Summary

- This article is devoted to the legal regulation of expropriation in Baltic Provinces.*
- 1. The legal institution of expropriation was developed in Europe in the 19th century. Strengthening the principle of inviolability of private property was one of the main reasons for development of the legal regulation of expropriation. The aim for such regulation was to protect the interests of the owner of the alienable and alienated property, concurrently admitting that in some cases the individualistic property rights must concede to the common good.*
  - 2. The regulation of the expropriation included in the Compilation of Russian laws Part I, Volume X – Russian Civil Law was applicable to the Baltic provinces since part III of the Compilation of Local Baltic Laws included deficient regulation – the procedure of expropriation was not stipulated.*
  - 3. In Vidzeme there was an additional regulative enactment which provided the rights for the landlord to alienate land which was separated from the estate. These rights were provided in the 1860 Vidzeme Peasant law. Though the land could not be alienated for the common good but for the private interests of the landlord. Hence in this case the rights to exercise forced alienation cannot be seen as expropriation.*
  - 4. For Baltic provinces in February 10, 1886 there was issued a special law which provided the procedure for expropriation of private property for the needs of the orthodox churches, congregations, schools and cemeteries. Supposedly this regulative enactment displayed the politics of russification in Baltic provinces, for such kind of expropriation rights were provided only for one denomination – The Orthodox Church. Nonetheless this law implied more respect for the principle of inviolability of private property. For example, there were established top dimensions for the alienable land.*